

Vene kirjandus venestusaja eesti koolides¹

Ülle Pärli

1880. aastate lõpus viidi Balti kubermangudes tsaarivalitsuse venestuspoliitika ühe osana läbi koolireform, mis pidi kardinaalselt muutma kogu õppetegevust kõigis tolleaegsetes koolitüüpides. Reform nägi ette Baltimaade koolisüsteemi allutamise Venemaa Rahvahariduse Ministeeriumile, ülemineku venekeelsele õpetusele, vene õppekavadele ja kooliõpikutele.²

Nimetatud ümberkorraldused muutsid oluliselt ka koolilektüüri ja kogu kirjandusõpetust. Näiteks keskõppeasutuste ainekavas oli vene keele juures kirjandus eraldi välja toodud (vastavalt oli ka vene keele tundide arv suurim võrreldes kõigi teiste ainetega, nagu muudiski koolitüüpides). Olgugi et keeleõpetus hõlmas nii ladina, saksa kui ka prantsuse keelt ja olenevalt õppeasutusest veel muidki võõrkeeli, jäid kirjanduslikud tekstid vaid keeleõpet toetavateks näideteks, ametlikes programmides oli kohustuslik ainult vene kirjanduse süstemaatiline kursus (mis ei tähenda, et teatud konkreetsetes õppeasutustes oleks alati sellega piiratud). Eesti kirjandus õppeainena kooliprogrammi ei kuulunud, vaid alamastme õppekavades olid emakeele tunnid, kus loeti siis ka mõningaid näiteid eesti kirjandusest (huvitav, et näiteks Mihkel Kampmaa lugemisraamatu 2. osas oli juba nooreestlastegi tekste).

Niisiis, sajandivahetusel venestatud koolis õppinud haritlaste põlvkond sai põhjalikud teadmised klassikalisest vene kirjandusest, mida loeti originaalis. Kuigi tagantjärele on raske selgust saada, kuidas toonased kooliõpilased vene kirjandusteoseid mõistsid, võib siiski õppekavade, kres-tomaatiate ja kirjanduslugude, arhiivimaterjalide ja memuaaride alusel luua üldise ettekujutuse, milline oli loetud teoste ring, kuidas õpetusmetoodika kujundas üksikteoste ja ühe või teise autori loomingu vastuvõttu. Enamik Noor-Eesti ringkonda kuulunud literaate oli oma haridusteel alustanud just venestatud algkoolides ja edasi õppinud erinevat tüüpi kõrgema astme õppeasutustes. Mida kaugemale õpingutes jõuti, seda enam erinevaks kujunesid ka hariduse jätkamise viisid. Kuid ometi – Gustav Suits, Friedebert Tuglas, Bernhard Linde, Villem Grünthal-Ridala, Anton Hansen Tammsaare ja paljud teised autorid õppisid venestatud koolis (nii mõnedki neist on hiljem oma mälestustes kooliaastaid ka meenutanud), mis omal moel mõjutas nende kirjanduslikke eelistusi tulevikus, kas või haridusliku taustana, kui huvidering oli välja kujunenud ja vene kirjandusest oldi eemale mindud.

Meie ülesande ülevaate andmisel teeb raskeks asjaolu, et Eesti koolivõrk kujutas endast vaadeldaval ajajärgul kirevat pilti: tegutses hulganisti eritüübilisi õppeasutusi, mille õppekavad ei moodustanud ühtset süsteemi. Kroonukoolide kõrval oli ka arvukalt eraõppeasutusi (I ja II järgu

1 ETF grandi nr 6484 toetusel.

2 Selle koolireformi kohta vt ka: Issakov 1974.

mees- ja naiskoolid, progümnaasiumid, gümnaasiumid jt), mis erinesid õpilaste kontingendi poolest ja andsid oma kasvandikele erineval tasemel hariduse. Venestav reform puudutas küll kõiki õpperingkonna koole, kuid reaalselt ei suutnud võimud muudatusi sugugi mitte igal pool edukalt läbi viia. Seega siis ei sõltunud ka tutvus vene kirjandusega mitte ainult koolitüübist ja õpetuse astmest, vaid üsna paljuski konkreetse õppeasutuse eripärast ja õpetajatest.

Esimene kokkupuude vene autorite üksikeostega leidis õppeplaanide järgi aset juba algkoolis: vallakoolides ja üheklassilistes ministeeriumikoolides ja siit edasi kihelkonnakoolides, kaheaastastes ministeeriumikoolides, linna-alkoolides.

1887. aasta seaduse kohaselt läks rahvakoolide juhtimine täielikult üle inspektorite ja rahvakoolide direktorite pädevusse ja juba algkoolides pidi õpetuskeeleks saama vene keel. Tõsi, valla- ja üheklassilistes ministeeriumikoolides lubati esialgu kasutada õpetamise mugavuseks (но удобству) ka emakeelt, et siis hiljem kõik õppeained vene keeles läbi võtta. Kihelkonnakoolides, nagu ka kaheaastastes ministeeriumikoolides pidi kõikide ainete õpetamine olema eranditult vene keeles (Sbornik 1894: 868–869). Tegelikuses aga korraldakse 1880.–1890. aastate valitsuse korraldustes pidevalt nõuet alustada juba esimesest õppeaastast kõikide ainete õpetamist vene keeles. 1892. aastal andis õpperingkonna kuraator, aktiivne venestuspoliitika teostaja Nikolai Lavrovski välja tsirkulaari, mille kohaselt venekeelse õpetuse rakendamine juba esimesest kooliaastast alates sai seaduse jõu. Peab ütleva, et selline jäik poliitika kutsus suhteliselt liberaalsete 1900. aastate alguses esile kriitika isegi valitsusringkondades.³ Sajandialguse revolutsioonilised meeleolud ja kohaliku elanikkonna üha selgemini väljenduv protest vägivaldse venestuse vastu tingisid 1906. aastal kuraator Dmitri Levšini korralduse, mis lubas ühetaolise rahvusliku koosseisuga algkoolides (nii valdades kui ka linnas) esimesel kahel aastal õpetada kõiki aineid (muidugi peale vene keele) emakeeles. Tegelikult soodustas see järeleandmine rahvuskoolide teket, mis omakorda jällegi ei saanud võimudele meele järele olla. Tihtilugu lahkusid õpilased koolist pärast kaheaastast eestikeelset õpet, piirdudes „lubamatult nõrga” riigikeele oskusega. Seepärast ei ole imestada, et Levšini tsirkulaar õige pea tühistati. Ägedad vaidlused selle ümber kestsid aga veel kaua.

Nimetatud poleemikal tasub eraldi peatuda, sest see puudutas venestuse lõpuperioodi olulisimaid probleeme. Õpperingkonna uue kuraatori S. Prutčenko kirjust rahvahariduse ministrile võib Levšini tsirkulaari kohta lugeda: „[---] ülesanne püstitati vastupidises korras – mitte muust rahvusest elanikkonda ei kutsutud üles vene keelt omandama, vaid riigikoolide esindajad seati silmitsi vallandamisähvardusega, kuna nad piisavalt ei teeninud tol ajal ereda leegina lahvatanud kohaliku natsionalismi kitsaid püüdlusi, [---] see vaimustus tungis revolutsiooniliselt meelestatud ringkondadesse”. Kirja autori arvates võisid nimetatud tsirkulaari heaks kiita vaid need, kellele „ei ole meelt mööda ühtne, suur ja jagamatu Venemaa” (EAA, f 384, n 1, s 1837, l 32).

Teisalt aga kutsus Levšini tsirkulaari tühistamine esile ägeda protesti õpetajate seas ja aja-

³ Ministrite Komitee oli sunnitud Lavrovski tsirkulaariga seoses ilmselt silmakirjalikult tunnistama, et „koolist ei tohi teha venestuse läbiviimise kunstlikku vahendit” (EAA, f 384, n 1, s 2234, l 154).

kirjanduses (vt nt Vallakool... 1909). Tollast häälestatust kajastab ilmekalt Kuramaa kubermangu esindaja sõnavõtt Riigiduumas 7. mail 1914. aastal: „Selline rünnak ei saa jääda tähelepanuta. Mis puutub lätlastesse ja eestlastesse, siis nad said kohe aru, et Štšerbakovi tsirkulaar [mis keelas Levšini lubatud emakeelse õpetuse esimesel kahel kooliaastal – Ü. P.] on mõök, mis antud rahvuse jaoks otsustab, kas olla või mitte olla, ja seetõttu ei ole ime, et kui jutt on ühe rahvuse olemisest või mitteolemisest, tõusid Štšerbakovi tsirkulaari vastu nagu üks mees kõik Balti kubermangude rahvad. [---] Selles oma emakeele kaitsmise küsimuses pealetungiva venestuslaine vastu tõusid kui läbitungimatu sein kõik rahvused ja nende erinevad klassid.” (EAA, f 384, n 1, s 2234, l 245.)

Tegelikult kohtas koolide venestamine juba algusest peale tugevat vastuseisu ega olnud nii tulemuslik, kui võimud olid lootnud. Nagu nähtub juba ainuüksi ametlikest dokumentidest, ei suudetud 20. sajandi alguseks veel sugugi soovitud tulemusi saavutada. Näiteks oli koole inspekteerinud Anatoli Viljev sunnitud oma 1897. aasta aruandes tunnistama, et seadust õppekeele kohta ei ole vajalikul määral rakendatud kaugeltki mitte kõigis rahvakoolides ja kohaliku elanikkonna vene keele oskust ei saa kuidagi rahuldavaks pidada (EAA, f 384, n 1, s 1837, l 30). Võib väita, et nimetatud ümberkorraldused jagasid Venemaa reformide tüüpilist saatust. Nii võimegi õpperingkonna kuraatori 1903. aasta salaettekandest lugeda, et rakendatud abinõud „ei saavutanud oma eesmärki, kuna piirduti vaid teatud nõudmistega, tagamata kontrolli nende täitmise üle” (EAA, f 384, n 1, s 1210, l 17).

Üheks põhjuseks, miks üleminekuperiood kestis kuni 20. sajandi alguseni välja, oli õpetajate puudus. Enamik maakoolide õpetajaid ei osanud vene keelt, paljud jäid seetõttu ka kohast ilma, tihtilugu asendasid neid ilma pedagoogilise ettevalmistuse ja kogemusega vene keele oskajad. 1900. aasta aruandest kogu Riia õpperingkonna kohta võib näiteks lugeda, et vaid pooltel algkooliõpetajatel oli vastav kutse (EAA f 384, n 1, s 1352, l 231). Niisiis sattus koolidesse kogenud õpetajate asemele hulganisti juhuslikke inimesi. Kui vene keelt valdavaid õpetajaid ei leitud, võidi kool ka sulgeda. Need, kes sõitsid Eestisse õpetajaametit pidama Venemaa sisekubermangudest ega osanud kohalikku keelt, alustasid õpetamist kohe vene keeles. Eesti keele kasutamine õpetamise käigus oli neil puhkuldel täiesti välistatud.⁴

Koolides, kus reform teostati kavakohaselt, omandas vene keel tunniplaanis jumalasõna kõrval keskse koha (algkoolides oli see kaheksa-üheksa tundi nädalas). Seda oli ette nähtud õpetada nn naturaalmeeodil, mis pidi kindlustama kiire „elava vene kõne” omandamise ilma emakeelt kasutamata (vt Tsirkuljarõ... 1894–1914: 79–80). Nimetatud „meetod” oli tegelikult üks venestuspoliitika läbiviimise vahendeid: õigustuse leidsid üleminek vene õppekavadele, kõigi õppeainete õpetamine juba algusest peale vene keeles ning ka asjaolu, et koolides töötasid õpetajad, kes ei osanud õpilaste emakeelt.

Sõnavara, mida omandati, kajastas õpilasi ümbritsevat maailma, selsse kuuluvate esemete

4 Vt näiteks õpperingkonna juhtkonna kirjavahetust inspektoritega vene keele õpetamise tõhustamise ja uute koolide avamise kohta: EAA, f 93, n 1, s 482, l 78–79.

ja nähtuste nimetusi. Selline argikeele õppimine ei võinud anda õpilastele piisavat ettevalmistust vene ilukirjanduslike tekstide lugemiseks, mida pakkusid õpperaamatud.⁵

Vallakoolides puututi vene ilukirjanduslike tekstidega kokku niivõrd, kuivõrd õpiti pähe lühikesi, keelelt lihtsamaid luuletusi ja valme. Kolmandal kooliaastal nõuti juba ka õpitu suulise ja kirjaliku ümberjutustamise oskust. Samad nõuded olid üheklassilistes ministeeriumikoolides. Kihelkonnakoolides ja kaheklassiliste ministeeriumikoolide teises klassis leidis luuletuste ja valmide päheõppimise kõrval oma koha ka „jutustavate ja kirjeldavate” tekstide nn seletav lugemine (EAA, f 384, n 1, s 1261, l 134). Seletav lugemine tähendas loetu „loogilist ja asist” analüüsi, selle eesmärgiks oli seatud „õpilaste vaimne ja kõlbline kasvatamine, aga ka nendes armastuse kasvatamine isamaa [Venemaa – Ü. P.] vastu ja nende lähendamine Impeeriumi valitseva põhirahva eluoluga [---]” (samas, 135). Mihhail Trostnikov, kes oli kirjutanud mitmeid töid lugemise algõpetuse metoodikast, toob välja järgmised seletava lugemise etapid ja metoodilised võtted: 1) lugemisele eelnev vestlus, 2) õpetaja ilmekas lugemine, 3) sõnade ja väljendite seletamine, „asine e materiaalne analüüs”, 4) üksikmõtete väljatoomine ja nendest põhiidee järeldamine (Trostnikov 1905a: 108).

Koolilugemike hulgas, mille järgi õpiti venestusaegses koolis, ei olnud spetsiaalselt eesti laste jaoks koostatud raamatuid. Minu andmetel jäigi ainsaks erandiks Trostnikovi koostatud õppevahend, millele oli lisatud väike vene-eesti sõnaraamat (Trostnikov 1905b, 1906; 1913). Raamatud, mis olid välja antud Baltimaade koolide tarbeks Riias, õpperingkonna keskuses, ei erinenud eriti millegi poolest Moskvas või Peterburis trükitud krestomaatiatest. Ainult keeleõpetuse kõige esimesel astmel oldi sunnitud arvestama, et see oli laste esimene kokkupuude võõra keelega. Üheks algkoolides enim kasutusel olnud koolilugemikuks saigi Mihhail Volperi mittevenelastele mõeldud õpik kõneka nimetusega „Родная речь” („Emakeel”; vt Volper 1887: 1–3).

Eespool nimetatud „naturaalmeetodist” tulenevalt oli Volperi lugemisraamatus pearõhk elementaarse vene keele sõnavara omandamisel, mille kinnistamist teenivad tekstid ei olnud kuidagi viisi omavahel seotud. Ilukirjanduslikud lugemispalad moodustasid väikese eraldi alajaotuse. Kolmandas osas oli kirjanduslikku materjali rohkem (17 Ivan Krõlovi valmi, Apollon Maikovi, Ivan Nikitini, Afanassi Feti, Aleksei Koltsovi luuletused, Aleksandr Puškini „Muinasjutt kalamehest ja kalast” – tolleaegsete vene rahvaraamatute ja koolilugemike tavapärase lektüür) ja see jaotus vastavalt õpiku põhiteemadele („Küla”, „Juurviljaaed”, „Põld ja aed”, „Vesi ja õhk” jm), nagu see on üldse koolilugemikes tavaks olnud. Koolides, kus piirduti Volperi õpiku esimese kahe osaga, ei loetudki näiteks ühtegi Puškini loomingu näidist. Üldse oli tekstivalik suunatud just maalastele.

20. sajandi alguses kaotab eelnimetatud õpik oma endise tähenduse ja see asendatakse teiste lugemisraamatutega, mis annavad õpilastele ühtlasi rohkem kirjanduslikku lugemismaterjali (vt selliseid enim kasutusel olnud õpikuid: Grigorjev 1984; Grigorjev, Olenin 1984;

⁵ Olukorda iseloomustab hästi Kreenholmi Ministeeriumikooli õpetaja A. Jansonini kurtmine, et õpilased pidid pähe õppima Puškini luuletust „Talveõhtu”, sellal kui nende vene keele sõnavara piirdus selliste sõnadega nagu *стол*, *собака*, *корова*, *зима* (EAA, f 99, s 138, l 4).

Baranov 1889; Pravdin 1898; Tihhomirov 1896; samuti mainitud Trostnikovi lugemisraamatud). Üldse muutus õpikute ring laiemaks ja koolidel oli võimalus valida. Eriti oluliselt hakkas see mõju-
tama kirjandusõpetust gümnaasiumides (sellest tuleb lähemalt juttu allpool). Valdavaks jäi endiselt
lugemisraamatute temaatiline ülesehitus, kohustuslik oli lugemismaterjal Venemaa geograafiast ja
ajaloost. Põhiteemad dikteerisid ka tekstide valiku. Võrreldes Volperi lugemikega oli aga kirjanike
ring nüüd mõneti laiem, lisandusid katkendid proosast, palad Lev Tolstoi „Aabitsast”. Näiteks
selle kohta, kuidas kooliõpikud valisid lugemismaterjali, võib olla „krestomaatiline” Aleksandr
Puškini looming. Vallakoolides, kus õpiti nimetatud lugemike esimeste osade järgi, leidis üksikuid
lühemaid luuletusi ja fragmente. Ministeriumikoolides tuli juba pähe õppida terve hulk luuletusi
ja katkendeid suurematest teostest. Katkend, fragment oli sellistes krestomaatiates tervikteksti
õigustes (nagu ka varasemate eestikeelsete tõlgete puhul). Algkooli esimestes klassides loeti ja
õpiti pähe sügist ja talve kirjeldavaid ja vastavalt pealkirjastatud tekstikatteid „Jevgeni Oneginist”;
iseseisva teosena erinevate pealkirjade all loeti poemist „Mustlased” pärinevat laulu linnukesest,
millest kujunes ühtlasi selle aja tõlgitavaim Puškini luuletekst. Tihti töid krestomaatiad ära sellised
Puškini luuletused nagu „Talveõhtu”, „Taline tee” (esimesed neli stroofi). Need tekstid said tolle
aja tõlkijate seas samuti populaarseks. Venemaa ajaloole pühendatud peatükkides leidsid koha ka
näiteks katkendid poemidest „Vaskratsanik” („Peterburi rajamine”) ja luuletus „Kaukasus” ning
ka „Ukraina öö” poemist „Poltaava” ja „Tšerkessitari laul” „Kaukasuse vangist”. Venemaa avarust
ja jõudu näitavate tekstide seas avaldati ka luuletust „Stantsid” (viimased stroofid). Nagu näha,
markeeris osa tekstivalikust teadlikult Venemaa laienemist teiste rahvaste aladele.

Eespool nimetatud lugemisraamatud viisid eesti lapsed kokku neile võõra maailmaga, kir-
janduslikud tekstid jäid tihti arusaamatuks sel lihtsal põhjusel, et keeleoskus oli liialt algeline.
Ilukirjanduslikud palad segunesid ajalooliste ülevaadetega ja muude mitteilukirjanduslike dis-
kursustega, täites pigem käsitletava teema suhtes illustreerivat funktsiooni. Õpetamise metoo-
dika käsitles kõiki tekste ühesugustena ja lähtus eesmärgist anda lastele „asjalikke” teadmisi.
Küsimused ja ülesanded olid enamasti suunatud tekstist moraalise õpetuse ja teadmiste ammuta-
misele, Venemaa kui kodumaa tundmaõppimisele (nn selgitava lugemise meetodi kohta vt lähe-
malt: Rõbnikova 1963: 38–39).

Ometi tunnistavad toonased õpilased hiljem, et just luuletekstide lugemine oli olnud vene
keele õppimise juures kõige meeldivam. Isegi kui tekst jäi sisult arusaamatuks, avaldas luule
mõju oma meloodilisusega, rütmiga. Nii on Gustav Suits hiljem Puškini 100. surma-aastapäeva
puhul meenutanud: „[---] üheks paremaks tagajärjeks võõra riigikeele päälesundimisest muulas-
tele osutus nende ligendamine vene kirjanduse allikaile, nende osanemine vene klassika aardeist.
Ei meenuta koolide venestamise ajajärk meie maal üldiselt küll meeldivaid tundmusi. Mõnikord
unustas väike vennike ometi venekeelsest krestomaatiast tulpimuse: tõmbas kaasa, kütkestas,
rõõmustas Puškini luule.” (Suits 1937: 218.) Samalaadseid hinnanguid võib leida teistegi tollaste
koolipoiste mälestustest (vt Metsanurk 1946: 170, Tuglas 1960: 81, Kruus 1964: 234). Juhan
Jaik meenutab, et sajandi algusest „[---] on meeles esimesed kirjanduslikud mõjutused. Need olid

muidugi Puškini ja Lermontovi luuletused [---], värsitegemine jätkus Puškini ja Lermontovi eele-
giate suunas, teised armastatud autorid andsid vaid materjali kirjanduslikeks mõtisklusteks [---]”
(Jaik 1930: 479).

Koolides, kus olid raamatukogud, oli õpilastel muidugi võimalus ka iseseisvalt tutvuda vene
kirjanike teostega, kui keeleoskus seda vähegi võimaldas. Kooliraamatukogud olid eelkõige minis-
teeriumikoolide juures ja komplekteeritud olid nad just venekeelsetest raamatutest. Raamatute
hankimine oli aga võimalik ainult Hoolekandja nõukogu loal. Kuna ministeeriumikoolid olid riigi
ülalpidamisel, olid neil sageli oma aja kohta üsna rikkad raamatukogud, kus vene klassikute teoste
väljaanded olid tähtsal kohal. Vallakoolide juures olid sellised raamatukogud haruldasemad, sest
vallad ei olnud huvitatud venekeelsete raamatukogude rahastamisest (vt selle kohta: Tsirkuljarõ...
1895–1896: 441–444; EAA, f 94, n 1, s 13).

Kirjandustekstide kasutamine linna algkoolide vene keele õpetuses erines vähe külakoolide
„selgitavast lugemisest” (kuigi linnakoolid töötasid oma programmide alusel). Õpiti enamasti
samade lugemike järgi (Mihhail Volperi, Aleksei Baranovi, Pavel Basistovi, L. Grigorjevi, B. Olenini
lugemisraamatud). Et aga üleminek venekeelsele kooliõpetusele ja ülevenemaalistele õppekava-
dele toimus siin kiiremini ja edukamalt kui maakoolides, oli linnakoolidest saadud vene keele
oskus parem, mis omakorda lõi aluse kirjanduslike tekstide paremaks mõistmiseks.

Kõrvuti algkoolidega tegutsesid linnas ka nn kõrgemad linnakoolid (1872. aasta ülevenemaa-
lise linnakoolide seaduse alusel).⁶ Nende algastme õpetus oli küll sarnane muude algkoolidega,
kuid ometi oli siin laiem kasutatavate lugemike ring, mille hulgas oli ka selliseid, kus ilukirjan-
duslike tekstide valik oli märkimisväärne – näiteks linnakoolides enamlevinud Ušinski lugemik
(Ušinski 1893) pakkus programmiga võrreldes mõneti vabamat tekstivalikut vene klassikalisest
kirjandusest (vt ka Pavlov 1888). Millised lugemisraamatud reaalselt kusagil kasutusel olid,
on siinkirjutajal olnud võimalik selgitada säilinud kooliarhiivide ja koolide kirjavahetuse põhjal
Õpperingkonna vastavate ametnikega. Laialdaselt olid levinud sellised õpikud nagu „Kirjutiste
kogumik vene kirjanduse silmapaistvatest teostest” (Nevzorov 1879), „Kooli jaoks valitud ja
kohendatud vene kirjanikud: Žukovski, Krõlov, Dmitrijev Delvig, Puškin, Lermontov, Koltsov”
(Martõnovski 1887), „Kooli jaoks valitud ja kohendatud vene kirjanikud” (Barõšnikov 1889),
„Kirjanduslooline krestomaatia koos selgitustega” (Polevoi 1891), „Vene krestomaatia keskõp-
peasutuste, linna- ja maakonnakoolide keskastme klassidele” (Kozmin 1884). Ülevenemaaline
kooliprogramm määras lugemiseks kohustuslike teoste nimistu. Linnakooli viimastes klassides
sai kirjandusliku materjali esitamise aluseks juba kas kronoloogiline või ilukirjanduse liike järgiv

6 Selliseid linnakoole asutati reformi käigus saksakeelsete maakonnakoolide asemele. Õppeplaani kohaselt kuju-
tasid nad endast kõrgema astme algkoole, kus õpiaeg oli kolmeklassilistes kuus ja neljaklassilistes kaheksa aastat.
Kuigi otsest järjepidevust eri astmete koolide õppekavades ei olnud, astusid linnakoolidesse tihti maa-alkkoolide
lõpetanud. Linnakooli lõpetanud aga võisid jätkata haridusteed gümnaasiumides. Nimetatud koolid allusid otse
tsaarivalitsusele, 1913. aastal organiseeriti need ümber kõrgemateks algkoolideks (vt Liim 1960: 85–98).

ehk siis kirjandussisene printsiip.⁷ Olgu mainitud, et nimetatud õpikud pakkusid ka olulisel määral programmivälisest lugemist. Just mittekrestomaatiliste tekstide valik andis lugemisraamatutele nende eripära. Kirjandusteoste käsitlus järgis siin niinimetatud loogilise ja asise analüüsi printsiipi, liiguti kirjeldavate ja jutustavate tekstide lugemiselt arutlustele. Viimases klassis pidid õpilased mõistma analüüsida kirjandusteksti loogilist ülesehitust ja arengut, olema tuttavad kujundliku keele eripäraga, arutluste ja karakteristikate lugemisel oskama üldistada ja peamist mõtet välja tuua, vestluses õpetajaga oskama formuleerida oma seisukohta ja arutlema teose üle (seda, tõi küll, „võimalikult lihtsustatud kujul”; EAA, f 384, n 1, s 1122, l 38). Albert Üksip tunnistab, meenutades oma õpinguid Narva linnakoolis, et just sellise põhjaliku teoste lugemise ja analüüsiga ta koolis kokku puutuski. Klassis loeti ja analüüsiti teost, kodus aga tuli veel kirjutada ümberjutustus või kirjalik analüüs. Mälestuste autor kirjutab ka, et tegi seda huviga ja just koolitundidest sai alguse sügavam huvi vene kirjanduse vastu (Üksip 1975: 22–23). Kirjanike elulood, millega õpilased pidid tutvuma viimases klassis, seisid teostest omaette ega moodustanud seetõttu osa loomingu käsitlusest. Samas oli linnakoolides laialt kasutuses oma aja silmapaistva meetodiku ja õpetaja Viktor Ostrogorski raamat „Kakskümmend silmapaistva kirjaniku elulugu”. Eluloolised faktid olid valitud siin küll kasvatuslikest eesmärkidest lähtuvalt, kuid samas puudus otsene moraalitsemine, ka püüdis koostaja siduda biograafiat ja loomingu, mis kaugema eesmärgina pidi teenima teoste sügavamat mõistmist (Ostrogorski 1900).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et linnakoolide kirjandusõpetus andis küllaltki põhjalikud teadmised vene klassikalisest kirjandusest, kooliraamatukogud pakkusid omakorda lisalugemist. Koolide aruandluse põhjal võib näiteks pidada rikkaimateks raamatukogudeks Haapsalu ja Wesenbergi (Rakvere) linnakooli raamatukogu. Muidugi oli lugemisvara üle kontroll ja seda muretseti vastavalt ministeeriumis kinnitatud nimekirjadele. Aktuaalse vene kirjanduseluga ei olnud siin küll vähimatki kokkupuudet. Kaasaegsete mälestused annavad tunnistust, et väga palju sõltus õpetajast – kas vene kirjanduse lugemine muudeti venestuse üheks vahendiks või sai koolitundidest alguse sügavam kirjandus- ja kultuurihuvi, mis lõppkokkuvõttes teenis ka õpilaste kultuurist enesemääratlemist.⁸

7 Vt nt linnakoolide programmi kuuendaks õppeaastaks, mis nägi ette silmapaistvate vene kirjanike loomingu (Mihhail Lomonossov, Gavriila Deržavin, Nikolai Karamzin, Vassili Žukovski, Ivan Krõlov, Aleksandr Puškin, Mihhail Lermontov, Aleksei Koltsov, Nikolai Gogol, Sergei Aksakov, Ivan Turgenev, Lev Tolstoi) ning ka põhiliste elulooliste andmete tundmist (EAA, f 384, n 1, s 1330).

8 Vrd nt Johannes Semperi mälestusi õpetajatest-venestajatest, kes tapsid huvi vene kirjanduse vastu (Semper 1969: 146), Liina Reimani meenutusi Valga algkooli vene keele õpetajast ning tema tunnistust, et just koolitundidest sai alguse paljude eesti lugejate tutvus vene kirjandusega ja huvi selle vastu (Reiman 1956: 32) või Karl Ast-Rumori tunnustussõnu oma õpetaja kohta Petseri ministeeriumikoolist, kes julges tunnis sisendada austust kõigi Venemaal elavate rahvaste vastu, kõnelda nende võrdõiguslikkusest jne (Ast-Rumor 1963: 290).

Gümnaasiumid läksid vene õppekeelele üle suuremalt jaolt 1890. aastatel.⁹ See pidi lõpule viidama 1893/94. õppeaastal. Riigisekretäri krahv Deljanovi 1893. aasta aruandest aga nähtub, et püstitatud eesmärk jäi selleks ajaks suures osas täitmata. Õppeasutuste seas, mis olid säilitanud saksakeelse õpetuse, on nimetatud muu hulgas näiteks Reveli ja Jurjevi reaalkoole (ERA, f 384, n 1, s 1210, l 33). Kuna uue programmi nõudmisi täideti vaevaliselt, anti veel 1890. aastate lõpus üksteise järel välja uusi korraldusi vene keele tundide arvu suurendamise kohta (vt selle kohta: Žurnal Ministerstva 1890: 62, 64). Vene kirjandust õpetati Eesti ja Liivi kubermangus, nagu mujalgi Venemaal, 1890. aasta õppekava alusel, mis sisuliselt kujutas endast 1872. aasta programmi restaureeritud varianti ja oli seetõttu juba kehtestamise ajaks aegunud. Nagu muudeski koolides, oli sinne kirjandusõpetus allutatud vene keele omandamise eesmärgile. Nii on näiteks VI ja VII klassi programmis ette nähtud õppida ilukirjanduslikele näidetele tuginedes vene keelt selle stilistilises arengus: skolastiline, pseudoklassikaline (Lomonossov), sentimentaalromantiline (Karamzin, Žukovski), rahvuslik-kunstiline (Puškin), realistlik (Gogol). VIII klassis aga pakkus õppekava lühikest kordavat kirjandusloo ülevaatekursust (vt vene keele õppeplaani: Žurnal Ministerstva 1890: 78).

Õpetajalt nõuti, et ta „tundides ei laskuks kriitikasse ega liigsetesse ajaloolis-kirjanduslikeesse kommentaaridesse, vaid peaks silmas eelkõige eesmärki tutvustada õpilasi analüüsitava teose sisu, plaani, kirjandusliku vormi, põhilise idee ja keelega [---]” (samas, 97). Niisiis oli kirjandusõpetus taandatud üksiktekstide immanentsele analüüsile. Teosed olid valitud selliste hulgast, mis olid leidnud heakskiidu ametlikus kriitikas ja millel oli vastav kinnistunud interpretatsioon. Igati püüti vältida võimalikke vastakaid arvamusi ja soovimatut ideoloogilist mõju noorele põlvkonnale. Siit ka orientatsioon klassikale ja erinevad abinõud, vältimaks õpilaste kontakte uuema kirjandusega. Kirjandus oli, nagu ka eespool viidatud, erinevate – nn esteetilise, loogilise, retoorilise, stilistilise – analüüsise materjaliks. Programm sätestas, et ajaloolised ja biograafilised andmed ei tohiks olla mingil juhul põhjalikumad kui gümnaasiumis enim kasutatud õpikus (Galahhov 1891, 1861, 1864). Nimetatud autori koostatud kirjandusõpik ja lugemisraamat mängisid laia kasutuse tõttu olulist rolli tollases kirjandushariduses, kujundades õpilaste suhtumist vene klassikalisse kirjandusse. Õpikut iseloomustas eelkõige tekstide isoleeritus kontekstist – olgu selleks siis ajastu või autori loomingu tervik –, samuti historismi puudumine nii sisemise, kirjanduse enese evolutsiooni järgimise kui ka kirjaniku loomingulise arengu või ühiskondlik-ajaloolise arengu mõttes. Teoseid käsitleti immanentselt, kui tekste, mis omavad ajas muutumatut, kontekstist sõltumatut tähendust. Kirjandusklassika oli miski, mis ei puutunud õpilaste kaasaega, ei pidanudki neid kõnetama muul moel kui „esteetilise” väärtuse kaudu, mis oli sageli üsna subjektiivselt mõistetud. Samas aga ei saa eitada, et sellises lähenemises oli ka midagi tollase eesti kirjandussituatsiooni tarvis väärtuslikku – nimelt õpetati nägema kirjandusteose iseolemist, hindama teksti loodud erilist

⁹ Keskõppeasutustes kehtestati ülevenemaaline gümnaasiumide põhikiri 1871. aasta 30. juuli põhimääruse alusel (vt Žurnal Ministerstva 1890: 49).

kunstilist reaalsust, selle reaalsuse loomise võttestikku.

Sajandivahetusel hakkavad Aleksei Galahhovi raamatud oma tähendust kaotama. Kuna haridusministeeriumi poolt kinnitatud ja soovitatud õpikute hulgast võisid koolid enesele sobivaid valida, vahetati ka nimetatud kirjanduskursus välja uuema õppekirjanduse vastu. Koolide kirjavahetus õpperingkonna juhatusega annab võimaluse näha ka õpikute valiku motivatsiooni. Nii näiteks kirjutab Jurjevi gümnaasiumi õppenõukogu oma taotluses, et Galahhovi kirjanduslugu on oma käsitlusel õpilastele liialt väsitav oma dogmaatilise ja keerulise materjali esituse poolest (vt EAA, f 384, n 1, s 1278, l 82).

Sageli vahetati nimetatud õpik Aleksandr Nezelenovi „Vene kirjanduse ajaloo” (1893) vastu, millest saigi sajandi alguse levinuim kirjanduse õpperaamat. Ka sellele kirjandusloole on omane teatud ühekülgsus. Asendades esteetilise analüüsi psühholoogiliselega, peatub autor põhjalikult näiteks kirjandusteoste tegelastel, millega sageli analüüs piirdubki. Teoste valikut ja autorite käsitlust on suunanud „ametliku” kriitika seisukohad. Näiteks on selles tollal laialt levinud vaade Puškini loomingule Apollon Grigorjevi ja Fjodor Dostojevski seisukohavõttude toel, mis lähtuvad nn pinnase-ideedest. Mis õpiku autori pealiiniga ei ühti, on käsitlusest kõrvale jäetud. Selline materjali esitamise tendentslikkus iseloomustab peaaegu kõiki tollaseid õpikuid, harva erandina võib esile tõsta ehk Vladimir Savodniku 19. sajandi kirjanduse ülevaadet (Savodnik 1907), mis koolides kiiresti populaarsust kogus. Lugeses Savodniku õpikus „lehekülgi, mis on pühendatud Karamzinile, Žukovskile, Gribojedovile, Puškinile, Lermontovile ja Gogolile, märkad paratamatult koostaja põhjalikku tutvust uuemate ajaloolis-kirjanduslike uurimustega, mis toovad senisesse kirjanduskäsitlusse palju uut. Koostaja kasutab uusi andmeid väga oskuslikult [---],” on kirjutatud ühes Savodniku õpiku kooliprogrammi sisseviimise taotluses (EAA, f 384, n 1, s 1485, l 290). On arusaadav, et õpperingkonna ametnikud suhtusid selle õpiku kasutuselevõtmisse ettevaatusega. Kuna autor jagas üsnagi liberaalseid poliitilisi vaateid ja võis olla teoseid hinnates võimude silmis liialt radikaalne, kardeti, et Savodniku kirjanduslugu võiks õpilastele „halba mõju” avaldada (samas, 373). Nii näiteks kõneldakse esmakordselt kooliõpikus Puškini seostest dekabristidega ja Tšaadajevi mõjust noore poeedi vaadete kujunemisele. Kuigi loomingut vaadeldakse tavakohaselt kirjandusliikide kaupa, ei jutusta Savodnik oma õpikus enam teoseid ümber, nagu seda tegi näiteks Nezelenov, vaid püüab neid siduda ajastuga, poeedi muude teostega, muu hulgas polemiseerides eelnevate harjumuspäraste tõlgendustega. Vaadeldava kirjandusloo juures on eriti hinnatav, et õpilastele ei püütud anda käsitlevate teoste ainsat ja lõplikku interpretatsiooni, oli jäetud võimalus oma arvamuse avalduseks. Kahjuks siiski ei saanud see oma aja kohta silmapaistvalt uudne kirjanduslugu¹⁰ koolides üldkasutatavaks.

Kooliprogramm, mis lõpetas kirjanduskäsitluse Nikolai Gogoli loominguga, oli 20. sajandi alguseks täiesti ajale jalgu jäänud. See mõjutas omakorda klassikaliste teoste vastuvõttu, mis üha

¹⁰ A. Savodniku õpikuga on mõningal määral võrreldav ka 1907. aastal ilmunud Vassili Sipovski kirjanduslugu (Sipovski 1907).

enam hakkasid omandama „krestomaatilist läiget”, nagu on koolis õpitavat kirjandust iseloomustanud Vladimir Majakovski.¹¹ Uusima vene kirjanduse lülitamist kooliprogrammi oli senini välditud. Samas oli selge, et õpilased lugesid seda nii ehk teisiti, mistõttu tekkis vajadus „põrandaalust” lugemist legaliseerida ja kontrollida.¹² Võimude suhtumisest uemasse kirjandusse annab näiteks tunnistust 1910.–1911. aastal Riia õpperingkonna koole revideerinud professor Jevgeni Petuhhovi aruandes kirjavõtte: „On teada, et meie uuema aja kirjandus on rikas paljastava ja satiirilise iseloomuga teoste poolest [---]. Kirjanduse ajaloo õpetaja peab objektiivselt valgustama mõningatel juhtudel ette tulevat vene tegelikkuse hinnangu ühekülgset.” (Petuhhov 1912: 11–12.) Vaidlused uue kirjandusõppe kava ümber elavdasid üldisemat huvi kirjandusõpetuse vastu, võib märgata, et ka 19. sajandi teise poole kirjandus hakkab võitma enesele kohta kirjandustundides. Sellest annavad tunnistust kas või kirjanditeemad ja eri gümnaasiumide lõpueksamite küsimused.¹³

Võrreldes gümnaasiumidega jõudsid uuendused kiiremini reaalkoolidesse. 1908. aastal võeti siin vastu uus programm, mille kohaselt kogu kirjandusõpetust esitati ajaloolis-kultuuriliste ajastutena ning üksikautorite loomingut vastavalt ülevaatenähtena autori loometeest. Selline õppekava oli metoodiliselt täiesti uus sõna tollase Venemaa kirjandusõpetuses. Tõsi, reaalkoolides sai sajan-divahetusel hariduse suhteliselt vähe eestlasi, mistõttu ei ole võimalik väita, nagu oleks Reveli ja Jurjevi reaalkoolides õpetatav siinset kirjandusharidust eriti mõjutanud (vt nt EAA, f 384, n 1, s 1356, l 121). Katset laiendada reaalkoolide programmi modifitseeritud kujul ka klassikalistele gümnaasiumidele tehti 1912. aastal, kuid seda ellu viia siiski ei jõutud, seoses Esimese maailmasõjaga püüti koolides juurutada vene natsionalistlikke meeleolusid, kuid ka sellise poliitika jaoks oli aeg juba pöördumatult muutunud.

Eriroll eesti haritlaste kujunemises oli teatavasti Hugo Treffneri gümnaasiumil ja Tartu Õpetajate Seminaril. Võrreldes kroonugümnaasiumidega paistis Treffneri gümnaasium (nagu muudki erakoolid) silma suhtelise vabaduse poolest õppekavade koostamisel. Vene kirjandust õpiti siin põhjalikult. Tõsi, realselt ei läbinud suurem osa õpilasi täit gümnaasiumikursust, mistõttu ka süstemaatiline vene kirjanduse ajalugu jäi täies mahus omandamata. Kuna gümnaasiumiõpetajate

11 Huvipakkuvad on siinkohal näiteks ka Johannes Semperi mälestused „Jevgeni Onegini” õppimisest. Ühes oma klassikirjandusest, arvata võib, et vene radikaalse kriitiku Dmitri Pissarevi hinnanguid järgides, oli ta kirjutanud, et mõisnike jõudeelu kujutaval teosel ei ole midagi öelda töörahvale (Semper 1969: 149).

12 Hilisemates mälestustes on mitmed toonased õpilased tunnistanud, et eriti püüti takistada Dostojevski ja Gorki teoste lugemist, soovimatu autor oli ka Tolstoi (vt nt Hans Kruusi mälestusi Tartu Õpetajate Seminarist (Kruus 1979: 33) ja Jurjevi Reaalkooli õpilaste mälestusi (Adamson 1930: 24). Samas aga on 1935. aasta küsitluse kohaselt just Tolstoi ja Dostojevski vene autoritest need, keda kõige sagedamini nimetatakse oma kirjanduslike mõjutajate hulgas (vt nt Ankeet... 1935, Ringküsitlus 1961).

13 Nii näiteks lühendati Jurjevi Gümnaasiumis tunduvalt klassikaliste teoste nimekirja ja hakati käsitlema Turge-nevi, Tolstoi, Ivan Gontšarovi teoseid (EAA, f 401, n 1, s 1415, l 17–18). Uuem vene kirjandus on esindatud eri gümnaasiumide kirjalike tööde kavades (vt EAA, f 409, n 1, s 80a, l 1; EAA, f 2457, n 1, s 129, l 45; EAA, f 406, n 1, s 6, l 1; EAA, f 636, n 1, s 73, l 1).

kõrval töötas siin (nagu Õpetajate Seminariski) ülikooli õppejõude, oli Treffneri kool ka rohkem avatud uuele ja seal õppinute tunnistust mööda sai koolitundidest sageli alguse sügavam huvi vene kirjanduse vastu. Õpetajate Seminar andis omakorda hulga vene kirjanduse tõlkijaid – Jakob Tamm, Gustav Wulff-Õis, Timotheus Kuusik (kes muuhulgas koostas näiteks ka õpilaste tarbeks vene-eesti sõnastikke venekeelsete koolilugemike juurde), õpilaskonna enamuse moodustasidki seminaris eestlased. Siinne vene kirjanduse ülevaade oli põhjalik, kusjuures mälestused kinnitavad, et kirjandustundides loeti ja käsitleti vanema klassika kõrval ka uuema aja programmiväliseid autoreid (Tolstoi, Dostojevski, Tšehhov).¹⁴

Suuremates gümnaasiumides olid kodulugemise tarbeks küllalt rikkalikud raamatukogud, mis võimaldasid iseseisvat tutvumist vene autorite loominguga, sh teostega, mis jäid kooliprogrammidest välja.¹⁵ Tähtsamate vene klassikaliste kirjanike kogutud teoste väljaanded olid sellistes raamatukogudes enamasti olemas. Koolidesse jõudis sageli ka uuemat kirjandusloolist lektüüri ja perioodilisi (enamasti küll konservatiivsema hoiakuga) väljaandeid.¹⁶ Milliste allikate juurde õpilasi juhatati, sõltus juba suurel määral õpetajast, kellelt ametlikult oodati programmist kinnipidamist, mitte noortele lugejatele aktuaalse elava vene kirjanduselu tutvustamist, mis sajandivahetusel oli eriliselt rikas ja vastuoluline. Nagu muudiski koolides, oli kesköppeasutustes kodulugemise üle seatud kindel kontroll, gümnaasiumide ja reaalkoolide juhatustel tuli igal aastal õpperingkonna kuraatorile vene raamatute lugemise kohta aru anda. Neist aruannetest nähtub, et koolides olid enamalt jaolt siiski kasutusel laiale lugejaskonnale mõeldud Venemaal välja antud nn rahvaraamatud (Pavlenkovi, Weinbergi, Polivanovi väljaanded). Tõsi, üks levinumaid, 13 köidet vene klassikat sisaldav seeria „Vene kirjanduse vallast” ilmus Tartus (Iz oblasti... 1886–1890). Nimetatud seeria oli mõeldud kohalike saksa soost õpilaste jaoks, sisaldas vastavalt vene-saksa sõnastikke. Spetsiaalselt eesti õpilastele mõeldud väljaandeid ei olnud.

Hindamatut teavet tollaste vene kirjanduse omandamisele esitatavate nõudmiste kohta

14 Vene kirjandusele kuulus oma kindel koht ka õpetajate koolituses mitmesugustel kursustel (ministeeriumikoolide juures 1890. aastatest korraldatud väljaõpe alamastme koolide õpetajatele, eri linnades toimunud suvekursused). Sellistel kursustel jäi kirjandusteoste lugemine loomulikult allutatuks vene keele omandamise eesmärgile. Kursuste kirjandusliku lugemiskava ja metoodika kohta vt: Tsirkuljarõ... 1985, январь: 3; Tsirkuljarõ... 1986, январь: 21–23; samas, ноябрь: 707; samas, июль: 405, 407; EAA, f 101, n 1, s 443, l 2–3, 9).

15 Näiteks Reveli Nikolai gümnaasiumis oli 1900. aastal 9104 nimetust raamatuid 161 676 köites (EAA, f 384, n 1, s 1353, l 126). Provintsi gümnaasiumide raamatukogud erinesid üksteisest märgatavalt. Kuigi seoses venestusreformidega vahetati saksakeelne lugemisvara venekeelse vastu, ei jõutud igal pool uusi raamatukogusid sel määral ümber komplekteerida, nagu ülevalt poolt oleks tahetud. Nii erinesidki sajandivahetusel näiteks Pärnu ja Kuressaare gümnaasiumide, Tartu reaalkooli ja Tallinna Peetri Reaalkooli raamatukogud nimetamisväärselt eespool kirjeldatud Nikolai gümnaasiumi rikkast raamatukogust (vt EAA, f 384, n 1, s 1353, l 205; EAA, f 384, n 1, s 1356, l 185, 300).

16 Näiteks sellised ajakirjad nagu Русская старина, Русский филологический Вестник, Голос минувшего, Вестник Европы. Kesköppeasutustel oli siiski ka sidemeid tollase Jurjevi Ülikooliga, Peterburiga, kust saadi muu hulgas teavet uuemate kirjandusteadeuslike uurimuste ja ajastu vene kirjanduselu kohta.

annavad eksamiküsimused ja kirjanike teemad (mis tuli kooskõlastada haridusringkonnas). Koolides olid kasutusel spetsiaalsed küsimuste ja kirjanike teemade kogumikud (Alferov, Gruzinski 1900; Efendi 1896). Nende järgi otsustades oodati õpilastelt põhjalikke teadmisi kirjanike loomingust ja biograafiast. Samas jätsid kirjanike teemad õpilastele vähe arvamuskõhast. Esmapilgul keerulised võrdlevad ja üldistavad teemad (vt näiteks „Deržavini ja Puškini „Mälestussammas“ ja Horatiuse ood „Melpomenele“”, „Baironism ja Puškini ja Lermontovi looming“, „Milliste mõjude all arenes Puškini loominguline anne?“, „Repetilovi, Jevgeni Onegini ja Tšatski võrdlev analüüs“) võisid eeldada tegelikult õpikus esitatud tõlgenduse esitamist (vt EAA, f 101, n 1, s 409; s 440, l 3–4; s 472, l 5).

Eespool antud ülevaade vene kirjanduse õpetamisest venestatud koolis lubab järeldada, et vastavalt õpetuse astme tõusule süvenes konflikt teoste endi ja nende programmilise esituse, valikuprintsiipide ning tõlgenduse vahel. Omamoodi sümboliseks kujunes näiteks Puškini 100. sünniaastapäeva tähistamine 1899. aastal. Ühelt poolt oli koolidel kohustus korraldada sel puhul kirjandusõhtuid, mis avati Venemaa hümni ja kus kõneldi suurest vene poeedist, loeti tema luuletusi – kõike seda tehti kõrgemal pool kinnitatud kavade kinni pidades –, teisalt aga pääses luule kogu selle kroonulikkuse kiuste siiski noori esinejaid ja kuulajaid võluma.

Aja jooksul kasvas ka üldisem lõhe „krestomaatilise“ ja eesti kirjandussituatsiooni seisukohast aktuaalse vene kirjanduse vahel. Nii on eesti neoromantismil seoseid vene uuema aja kirjandusega, märkimisväärseks kujuneb huvi vene sümbolismi (Valeri Brjussov, Andrei Belõi, Fjodor Sologub, Konstantin Balmont) vastu. Noori eesti kirjanikke köidab vene futuristide poeetiline novaatorlus, populaarseks saab Leonid Andrejevi looming. Koolilektüüri kuuluvad ja eesti keelde tõlgitavad autorid ning teosed lahknevad samuti üha enam. Vaadeldava perioodi lõpuks hakati vene kirjanikke hindama „euroopalikkuse“ mõõdupuuga. See oli samm vene kirjanduse isoleerituse kaotamise suunas, valmidus lugeda ja mõista vene kirjandust üldises euroopa kirjanduse kontekstis, mis jõudis iseseisvusajal ka kooliprogrammidesse. Venestusaja kõige krestomaatilisema autori – Puškini – poeetilised impulsid arenevad eesti luules eneses välja alles 1930. aastatel. Esialgu löi põhjalik klassikalise kirjanduse tundmine (klassika kohalolek kirjanduskultuuris) fooni, ettekujutuse teatud „normist“, mis tõi esile uuemate püüdluste eripära.

Kirjandus

Adamson, Johannes (toim) 1930. Tartu poeglaste reaalgümnaasium. Endine Reaalkool 1880–1930. Tartu.

Alferov, Gruzinski 1900 = Александр Алферов, Алексей Грузинский, Сборник вопросов по истории русской литературы: Курс средней школы. Москва.

Ankeet... 1935 = Ankeet Raamatu-aasta puhul. – Looming, nr 5, lk 572; nr 6, lk 688–704; nr 7, lk 814–820.

Ast Rumor, Karl 1963. Aegade sadestus I. Noorusmaa: olusid, iseloomustusi, hinnanguid. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

- Baranov** 1889 = Алексей Баранов, Книга для классного чтения, примененная к обучению русскому языку в начальных школах. 2-й и 3-й год обучения. Изд. 17-е, совершенно вновь переработанное и значительно дополненное. Санкт-Петербург.
- Barošnikov** 1889 = Павел Барышников, Русские писатели в выборе и обработке для школ. Тифлис.
- Efendi** 1896 = В. Д. Эфенди, Планы для ученических сочинений старших классов. Ревель.
- Galahhov** 1861 = Алексей Галахов, Историческая хрестоматия периода русской словесности от Петра I до нашего времени. Т. 1. Санкт-Петербург.
- Galahhov** 1864 = Алексей Галахов, То же. Т. 2. Санкт-Петербург.
- Galahhov** 1891 = Алексей Галахов, История русской словесности. (Учебник для средних учебных заведений). 7-е изд. Санкт-Петербург.
- Grigorjev** 1894 = Л. Григорьев, Русское слово. Руководство для обучения русскому языку в тех школах, в которых дети при поступлении не умеют говорить по-русски. Вып. 1. Букварь. Рига.
- Grigorjev, Olenin** 1894 = Л. Григорьев, Б. Оленин, Русское слово. Книга для классного чтения. Вып. 2. Второй год обучения. Рига; Вып. 3. Третий год обучения. Рига.
- Iz oblasti...** 1886–1890 = Из области русской словесности. 1–13. Дерпт.
- Issakov** 1974 = Сергей Исаков, Русский язык и литература в учебных заведениях Эстонии XVIII–XIX столетий. Часть 2. Тарту.
- Jaik, Juhan** 1930. [Vastus ankeedile]. – Looming, nr 4, lk 479.
- Žurnal Ministerstva** 1890 = ЖМНП (Журнал Министерства Народного Просвещения).
- Kozmin** 1884 = Константин Козьмин, Русская хрестоматия для средних классов средне-учебных заведений, городских и уездных училищ. 3-е изд. испр. и доп. Москва.
- Kruus, Hans** 1964. Sajand lõppes, teine algas. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruus, Hans** 1979. Ajaratta uutes ringides. Mälestusi 1907–1917. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liim, Allan** 1960. Rahvahariduse arengust Eestis Oktoobrirevolutsiooni eelsel perioodil. – Nõukogude Kool, nr 2, lk 85–98.
- Linde, Bernhard** 1911. Vene mõju Eesti kirjanduses. – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 177–182.
- Martõnovski** 1887 = В. Мартыновский, Русские писатели в выборе и обработке в школе. Жуковский, Крылов, Дмитриев, Дельвиг, Пушкин, Лермонтов, Кольцов. Тифлис.
- Metsanurk, Mait** 1946. Tee algul. Mälestused I. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- Nevzorov** 1879 = Николай Невзоров, Сборник статей из образцовых произведений русской словесности. Часть 2. Казань.
- Nezelenov** 1893 = Александр Незеленов, История русской словесности. Для средних учебных заведений. В двух частях. Санкт-Петербург.
- Pavlov** 1888 = Александр Павлов, Городская школа. Книга для классного чтения с материалом для письменных упражнений и с картинками в тексте, применяемая к обучению родному языку в городских училищах. В двух частях. Санкт-Петербург.
- Petuhhov** 1912 = Евгений Петухов, Несколько замечаний по поводу осмотра средних учебных заведений Рижского учебного округа со стороны преподавания в них русского языка и словесности в 1910–1911 учебном году. К вопросу качественного подъема средней школы. Рига.

- Polevoi** 1891 = Петр Полевой, Классная историческая хрестоматия с толкованиями. 2-е изд. Санкт-Петербург.
- Vallakool...** 1909 = Vallakool, pea seda kinni, mis sinule lubatud on. – Postimees, 22. dets.
- Pravdin** 1898 = Василий Правдин, Книга для чтения в начальных народных училищах (преимущественно на окраинах Империи). Курс 2-го и 3-го года обучения. Рига.
- Ostrogorski** 1900 = Виктор Острогорский, Двадцать биографий образцовых русских писателей. Для чтения юношества. 6-е изд. Санкт-Петербург: Павленков.
- Reiman, Liina** 1956. Rambivalgus süttib. Mälestusi minu lavateekonnalt. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ringküsitus** 1961 = „Keele ja Kirjanduse” ringküsitus kirjanikele. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 303–309; nr 6, lk 356–363; nr 7, lk 425–429; nr 8, lk 491–496; nr 9, lk 548–552; nr 10, lk 620–624; nr 11, lk 689–691.
- Röbnikova** 1963 = Мария Рыбникова, Очерки по методике литературного чтения. Изд. 3-е. Москва: Учпедгиз.
- Savodnik** 1907 = Владимир Саводник, Очерки по истории русской литературы XIX века. Ч. 1, 2. 4-е изд. Москва.
- Sbornik** 1984 = Сборник постановлений МНП, Т. 1. Санкт-Петербург.
- Semper, Johannes** 1969. Matk minevikku I. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sipovski** 1907 = Василий Сиповский, История русской словесности: История новой русской литературы XIX столетия (Пушкин, Гоголь, Белинский). Ч. 3. Санкт-Петербург.
- Suits, Gustav** 1937. Posthuumne Puškin. – Looming, nr 2, lk 218–223.
- Tihhomirov** 1896 = Дмитрий Тихомиров, Вешние восходы. Первая после азбуки книга для классного чтения. Москва.
- Trostnikov** 1905a = Михаил Тростников, Обучение сознательному чтению. – Сборник Учено-литературного Общества при Императорском Юрьевском Университете. Т. XI, Юрьев, lk 100–142.
- Trostnikov** 1905b = Михаил Тростников, Русская речь, чтение и письмо. Учебное руководство, составленное по натуральному методу для упражнений в русской речи, чтении и письме. Вып. 1. Юрьев.
- Trostnikov** 1906 = Михаил Тростников, То же. Вып. 2. Рига.
- Trostnikov** 1913 = Михаил Тростников, То же. Вып. 3. Рига.
- Tsirkuljarõ...** 1894–1914 = Циркуляры по Рижскому учебному округу. Рига.
- Tsirkuljarõ...** 1895–1896 = Циркуляры попечителя Рижского учебного округа. Рига.
- Tuglas, Friedebert** 1960. Mälestused. Teosed. 8. kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Ušinski** 1893 = К. Ушинский, Родное слово. Для детей младшего возраста. 74-е изд. Санкт-Петербург.
- Volper** 1887 = Михаил Вольпер, Родная речь. Учебное руководство, примененное к обучению русскому языку в тех школах, в которых дети при поступлении не умеют говорить по-русски. В трех выпусках, с 600 рисунками в тексте. Вып. 1. Букварь. Санкт-Петербург. Вып. 2. Первая после букваря книга для чтения. Санкт-Петербург.; Вып. 3. Книга для чтения. Санкт-Петербург.
- Üksip, Albert** 1975. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat.

Käsitkirjalised allikad

Ведомости о состоянии волостных училищ. – ЕАА, f 94, n 1, s 13.

Дело об организации обучения в гимназии (2 марта 1895 – 24 декабря 1895). – ЕАА, f 101, s 409.

Дело об организации обучения в гимназии (12 февраля – 17 октября 1898). – ЕАА, f 101, n 1, s 440.

Дело об организации преподавания в старших классах гимназии (18 января – 7 декабря 1901). – ЕАА, f 101, n 1, s 472.

Отчет о состоянии реальных училищ Рижского учебного округа за 1900 год. – ЕАА, f 384, n 1, s 1353, 1356.

Предписания, инструкция, программы, правила и переписка с Департаментом народного просвещения, Дерптским директором училищ и др. об управлении городских училищ. – ЕАА, f 384, n 1, s 1122.

Переписка с инспекторами об увеличении преподавания русского языка и открытии новых училищ. – ЕАА, f 93, n 1, s 482.

Программа городских училищ. – ЕАА, f 384, n 1, s 1330.

Протоколы, программы и переписка с Департаментом народного просвещения, директорами народных училищ и др. об утверждении таблицы уроков и программы для сельских училищ Министерства народного просвещения и с проектом новых программ для двухклассных сельских училищ Министерства народного просвещения. – ЕАА, f 384, n 1, s 1261.

Протоколы, списки учащихся и учебных заведений и переписка с Министерством народного просвещения, директорами народных училищ и др. об организации обучения, ревизии учебных заведений и др. – ЕАА, f 384, n 1, s 1210.

Циркуляры и переписка с Департаментом народного просвещения [...] о введении преподавания на родном языке (7 окт. 1908 – 7 янв. 1910 г.). – ЕАА, f 384, n 1, s 1837.

Циркуляры и переписка с Департаментом народного просвещения [...] о перемене учебников, употребляемых в учебных заведениях (17 мая 1907 – 13 июля 1916). – ЕАА, f 384, n 1, s 1485.

Циркуляры и переписка с директорами народных училищ Лифляндской губернии [...] о языке преподавания в начальных школах. – ЕАА, f 384, n 1, s 2234.

Учебные программы Кренгольмского 2-классного министерского училища за 1913–1914 уч. г. – ЕАА, f 99, n 1, s 138.

Ülle Pärli – Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi dotsent.

E-mail: ulle.parli@ut.ee